

АКМЕОЛОГІЧНА МОДЕЛЬ Я-КОНЦЕПЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

УДК 159. 923

Н.М. Бамбурак

Тернопільський національний економічний університет

Питання особистісного розвитку студента, зокрема його суб'єктивного формування готовності до майбутньої професійної діяльності, є найбільш важливими в теорії і практиці вдосконалення діяльності сучасного вищого навчального закладу. Адже в процесі навчання відбувається первинне освоєння професії, визначається життєва і світоглядна позиція молоді людини, виробляються індивідуалізовані способи діяльності та форми поведінки, спілкування. Особистість, мотивована прагненням відкрити остаточну істину свого існування, намагається здобути ті елементи універсального знання, які сприятимуть розгортанню, структуруванню та зреалізуванню власних перспектив щодо культурного вдосконалення актуального соціуму та власного Я. У зв'язку з цим стає актуальною потреба у висококваліфікованих працівниках, здатних організувати, реалізувати допомогу соціально незахищеним верствам населення. У професійному становленні особистості соціального працівника виступає його Я-концепція, котра сприяє формуванню власної моделі професіонала у складних життєвих ситуаціях.

Теоретико-методологічним підґрунтям для нашого дослідження, розкриваючи особистісні резерви соціального працівника та досягнення ним вершин професіоналізму, стали праці І.М. Пінчук [8], П.Д. Павленок [10], В.І. Курбатова, Е.І. Холстової [16], М.В. Фірсова [15], Е.Г. Студенової [5], А.Й. Капської [6] та інших.

Ґрунтовні праці у системі дослідження самосвідомості особистості, формування Я-концепції особистості в різних сферах професійної діяльності належать І.С. Кону, В.В. Століну, М.Й. Боришевському, М.В. Савчин [14], Р. Бернсу тощо. Зокрема, акмеологічні вчення про особливості розвитку професійної Я-концепції особистості спостерігаються в працях К.А. Абульханової-Славської [1], В.С. Агапова, М.В. Васильця [2], А.А. Деркача [3], О.О. Бодальова, І.В. Кулікова, Р.Л. Кричевського, В.Н. Маркіна, С.Ф. Мурашко, Л.А. Рудкевич, М.В. Федотової, Л.В. Топцій, І.Є. Шейнюк, А.В. Каїмова.

Професія соціального працівника спрямована на спеціалізовану діяльність,

об'єктивно необхідну для функціонування різноаспектних систем соціальної допомоги населенню, для реалізації життєвих, потенційно закладених у кожній людині сил для самозабезпечення та саморозвитку. Тому побудова акмеологічної моделі Я-концепції майбутнього соціального працівника для студента, на нашу думку, має значимість: по-перше, для глибинного пізнання власного Я; по-друге, для пошуку шляхів розв'язання завдань щодо вдосконалення особистісного, професійного розвитку; по-третє, для відкриття ним резервів внутрішнього потенціалу.

Мета статті – створити акмеологічну модель Я-концепції соціального працівника, котра передбачає у своєму змісті особистісно-професійне становлення аж до повноцінного розвитку рівня професіоналізму як інтегральної психологічної характеристики, що відображає та фіксує відповідність людини до вимог професії.

Я-концепція особистості соціального працівника – складний неперервний процес усвідомлення себе в майбутній професії, що сприяє формуванню власної моделі професіонала в роботі з людьми, які потребують кваліфікованої допомоги, а також як особливе структуроване утворення в психічній реальності людини, яке забезпечує силу, цілісність Я у багатогранному життєвому вирі подій та утворення різноаспектних унікальних Я-диспозицій у соціумі. За таких умов можна констатувати те, що в професійному становленні особистості соціального працівника його Я-концепція виступає як “акме” професіоналізму, а саме: найвищий рівень продуктивності та уміння гармонійно поєднувати саморозвиток, самокорекцію власного внутрішнього світу та найближчого довкілля [4; 11; 12; 13; 16].

Професійне “акме” – це психічний стан, що поєднує максимальну змобілізованість, реалізацію досягнутих професійних здібностей, можливостей і резервів особистості на конкретному етапі життя. Професійні “акме” як форми досягнення людиною високих рівнів в її професійному розвитку досліджували Б.Г. Ананьєв, А.А. Бодальов, Д.А. Деркач, В.Г. Зазикін, Е.А. Климов, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова та інші.

Об'єктивно значимі професійні “акме” – це високий рівень професійних досягнень

індивіда, визнаний професійним суспільством як соціально бажаний результат, який помітно перевищує нормативний рівень, тобто актуалізується професійна майстерність та перехід до професійної творчості, задіюючи інноваційні задачі, прийоми, технології у професійній діяльності й розвитку особистості. Зокрема, професіоналізм включає: ефективність виконання професійної діяльності у взаємозв'язку з іншими людьми, професійне спілкування та особистість професіонала.

Професійна діяльність – це активність людини, спрямована на перетворення предмета праці з метою отримання результату, який відповідає суспільним і особистісним, матеріальним і духовним потребам. Професійне спілкування як активність особистості, спрямоване на встановлення ефективних взаємовідносин та співробітництва у професійній діяльності. Особистість професіонала – це сукупність психічних якостей, властивостей, станів людини, які забезпечують професійне виконання діяльності та її вдосконалення.

Таким чином, професійне становлення фахівця – складний, безперервний процес проектування особистості. Обізнаність у своїй майбутній спеціальності сприяє розвитку активності студента, формуванню особистісної моделі саморуку до професійних вершин та професійної майстерності. Е.Ф. Зеєр виділяє п'ять стадій становлення професіоналізму:

“оптація” (від лат. optatio – бажання, вибір) – формування особистісних намірів, усвідомлений вибір професії з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей;

“професійна підготовка” – формування професійної спрямованості й системи професійних знань, умінь і навичок, надбання досвіду теоретичного й практичного вирішення професійних ситуацій і завдань;

“професійна адаптація” – входження в професію, освоєння нової соціальної ролі, професійне самовизначення, формування особистісних і професійних якостей, досвід самостійного виконання професійної діяльності;

“професіоналізація” – становлення професійної позиції, інтеграція особистісних і професійно важливих якостей та вмінь у відносно стійкі професійно значимі утворення, кваліфіковане виконання професійної діяльності;

“професійна майстерність” – повна реалізація, самоздійснення особистості в професійності (здіяння творчо-креативного принципу) на основі інтегральних психологічно-компетентних новоутворень [15; 16].

Отже, у процесі професійного становлення зреалізуються уявлення особи про себе та формується її професійна Я-концепція як особистісне новоутворення: відбувається розвиток образу Я (уявлення про себе та оточення); взаємодія Я-концепції з особливостями професії (бачення себе як професіонала); реалізація Я-концепції (закріплюється або модифікується професійна Я-концепція).

У ході нашого дослідження виділено такі показники та критерії становлення Я-концепції особистості соціального працівника, котрі подані в таблиці.

Таблиця

Показники та критерії Я-концепції соціального працівника

Компоненти Я-концепції особистості соціального працівника	Модальності Я	Параметри	Критерії	Показники	Психодіагностичні методики дослідження
Інтелектуально-гносеологічний	Іманентне Я	Самовираження	Спрямування на оточення	Позитивна або негативна комунікативна установка	Методика діагностики комунікативної установки В.В. Бойко
Емоційно-вольовий	Реальне Я	Самоставлення	Між-особистісні відносини	Соціальні орієнтації (домінування-підкорення, дружелюбність-агресивність)	Методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі
Морально-ціннісний	Гетерономне Я	Самореалізація	Саморегулювання власної активності	Екстернальний або інтернальний локус контролю	Методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК) Дж. Роттера
Креативно-творчий	Трансфінитивне Я	Самопроєкування	Духовні орієнтації	Термінальні або інструментальні цінності	Методика “Ціннісні орієнтації” (М. Рокіч)

Філософський словник дає таке визначення терміна “критерій” – ознака істинності або помилковості становища [9]. Окрім того, – це підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось, мірило, тобто критерій є узагальненою характеристикою показника.

За таких умов критерій спрямування на оточення налічує такі ознаки:

комунікативну, суспільну здатність до співробітництва;

соціально-перцептивну здатність до сприйняття іншої особи;

діагностичну та диференційно-психологічну особливість вивчення особистості;

етичну, емпатійну, міжкультурну та соціокультурну терпимість;

проекування нового професійного середовища та створення форм ділового і творчого спілкування;

використання багатогранних комунікативних технік, котрі виключають маніпулювання іншими людьми;

усвідомлення власного професійного розвитку, можливості досягнення успіху на різних рівнях власної діяльності та спілкування.

Критерій міжособистісні відносини забезпечує підсумок:

забезпечення взаєморозуміння, взаємопізнання, взаємокорекції у спільній діяльності;

створення умов для мобілізації резервів психічного розвитку учасників діяльності;

безконфліктне співробітництво;

забезпечення позитивного психологічного клімату в професійній діяльності, створення психологічного благополуччя;

дотримання професійної етики, норм та мови спілкування, котрі прийняті в даному професійному середовищі.

Саморегулювання власної активності як критерій узагальнює такі риси:

ефективність, відповідність та відповідальність за результати щодо поставленої мети;

володіння знаннями, уміннями, навичками в професії на рівні вимог щодо кваліфікації у даній діяльності;

здатність до накопичення та аналізу власного професійного досвіду;

максимальне використання своїх можливостей та їх компенсація;

адекватність та економічність поведінкововчинкових професійних дій;

здатність до професійного й особистісного вдосконалення та вироблення індивідуального професійного оптимуму.

Критерій духовні орієнтації налічує:

розуміння системи моральних та духовних цінностей, менталітету даної професії;

відсутність особистісних деформацій;

уміння моделювати індивідуальну акмеограму як систему вимог, умов та факторів,

що сприяють прогресивному розвитку професійної майстерності та особистості спеціаліста.

З позицій акмеографічного дослідження розглядаються не досягнення суб'єктом суспільно прийнятої діяльності, а передумови, умови і фактори, які сприяють досягненню найвищої точки професіоналізму. Зокрема, Т.Н. Грішина вказує на те, що акмеологічний підхід дозволяє виокремити структуру професійної Я-концепції особистості системою комплексних показників: інтелектуальність (рівень розвитку мисленнєвих операцій, пізнавальних процесів); емоційність (тривожність, стійкість); мотиваційність; соціальна адаптивність (динаміка самооцінки, сформованість соціальних установок, показник соціально-психологічної адаптації та комунікативних якостей) [3; 5]. О.А. Яблокова зазначає, що акмеологія, базуючись на механізмах і закономірностях досягнення людиною професійного й особистісного “акме”, досліджує її системно та інтегровано, відслідковуючи кожен етап життєвого і кар'єрного шляху, моделюючи поступальний розвиток та досягнення “акме” [2]. Такі дослідження спрямовані на отримання дворовітних знань – теоретичного (аналіз, узагальнення, тенденції та закономірності) та емпіричного (передбачає взаємодію дослідника з об'єктом дослідження: проведення експерименту, спостереження, узагальнення, отримання емпіричних фактів для виявлення існуючих зв'язків). Тому в акмеологічних дослідженнях центральним є акмеологічний аналіз, на основі якого виявляються акмеологічні умови і чинники, вибудовуються прогнози, відшукуються шляхи, способи розвитку особистості та її професіоналізму. Для реалізації даного методу потрібно створення акмеологічної моделі, котра передбачає у своєму змісті особистісно-професійного становлення аж до повноцінного розвитку рівня професіоналізму як інтегральної психологічної характеристики особистості та праці, що відображає і фіксує відповідність людини до вимог професії [3]. Отже, акмеологічна модель – “це система об'єктів і знаків, яка відтворює суттєві властивості об'єкта-оригінала – ідеального образу професіонала або еталону особистісно-професійного розвитку” [3, с. 165], що і сприяє творенню індивідуальної акмеограми спеціаліста, котра є базою для унікального особистісно-професійного розвитку, адже професіонал найвищого ґатунку – це загалом “продукт одиничного виробництва”. Тому акмеограма являє собою індивідуальний зріз потенційного у суб'єкта профдіяльності, його можливості, перспективи, оцінки компенсаційних і не компенсаційних властивостей та висвітлює те, над чим необхідно працювати, щоб досягнути найвищого рівня професіоналізму. У зв'язку з цим на основі вищепроаналізованого матеріалу

запропонована вихідна акмеологічна модель Я-концепції особистості майбутнього соціального працівника, адже специфіка соціальної роботи залежить від особливостей розвитку Я-концепції особистості соціального працівника, а саме: професійного покликання, полімотивації, високого рівня духовно-моральних якостей та відповідальності, емпатії, толерантності. Тому в процесі професійної діяльності дана модель буде переростати в індивідуальну акмеограму, удосконалюватись та набувати найвищого витка професіоналізму. Якісний та кількісний аналіз змісту особистісно-професійних рис дає змогу виділити такі блоки акмеологічної моделі соціального працівника:

1. Позитивна комунікативна установка та властивості. Передбачає ставлення до людей у цілому, тенденції, зумовлені життєвим досвідом, установками, властивостями характеру, моральними принципами, стан психічного здоров'я людини, а саме: загальна та професійна комунікативна толерантність, уміння приймати індивідуальність інших людей, відкритість, емпатійність, добродушність, самокритичність. Соціальному працівникові властива природність і невимушеність у роботі з різними категоріями людей, уміння ефективно-конструктивного розв'язання конфліктів, він характеризується соціально-активною позицією в екстремальних ситуаціях, життєрадісний, енергійний, експансивний у міжособистісних відносинах. Динамічність спілкування веде до лідерства й ентузіазму в груповій діяльності, до самостійного прийняття важливих вирішень актуальних проблем, які забезпечуються абстрактністю мислення, розсудливістю, швидкістю до навчання, що підтверджується стійким високим зв'язком між вербальною культурою та ерудицією.

2. Позитивні соціально-психологічні орієнтації. Уявлення суб'єкта про себе, оцінка, взаємооцінка міжособистісних відносин, емоційно-вольові особливості індивіда. Соціальний працівник повинен володіти емоційною стійкістю, працездатністю, витривалістю, у нього спостерігається висока нормативна поведінка, а саме: усвідомлення та дотримання норм і правил поведінки, стійкість у досягненні мети, ділова спрямованість, спокійність та впевненість у собі та своїй професійній майстерності, розвинений самоконтроль, точність у виконанні соціальних вимог та доведенні справи до логічного завершення. Окрім того, йому властива цілеспрямованість, інтегрованість особистості та висока полімотивація у професійній діяльності, які забезпечуються взаємозалежністю реального Я, ідеального Я, соціального Я, що є підтвердженням партнерських відносин стосовно інших і власною позитивною самооцінкою.

3. Інтернальний рівень суб'єктивного контролю. Значущі успіхи у професійно-особистісній сфері є результатом власних зусиль і досягнень соціального працівника,

переживання РСК над афектами, негативними ситуаціями, уміння контролювати офіційні й неофіційні взаємини з різними прошарками населення. Інтернальність соціального працівника характеризується великою когнітивною активністю, високим задоволенням працею, соціальною відповідальністю, усвідомленням людиною смислу і цілей життя. Окрім того, інтернально зорієнтовані суб'єкти толерантні, морально стійкі, вольові, відчувають власну гідність та цінність, упевненість, самоповагу, соціальну зрілість, що є запорукою прийняття свого Я.

4. Аксіологічно-творчий блок. Соціальний працівник характеризується умінням створення, збереження та засвоєння професійно-етичних, духовних цінностей. Активне закріплення нових поведінково-чинкових патернів, відпрацювання умінь самоаналізу професійної діяльності, а також способів вивільнення власного творчого потенціалу. Відбувається моделювання майбутніх особистісно-професійних цілей, задумів, уміння передбачати, діяти і приймати рішення, осягнення мудрості сенсу свого буття як результат втілення в життя смислової системи особи, що дозволяє визначити, якою мірою людина змогла інтеріоризувати духовні цінності в структуру своєї особистості й використовувати їх для власного духовного самовдосконалення, розвитку внутрішнього потенціалу та професійної майстерності особистості.

Таким чином, виділені блоки акмеологічної моделі Я-концепції особистості майбутнього соціального працівника у підсумку з параметрами, критеріями актуалізують професіоналізм як певну гармонізацію кваліфікованої майстерності та духовно-моральних якостей особистості, тобто: "санкціонування" діяльності як сукупність спеціалізованих знань, умінь, навичок, набутих індивідом у процесі навчання у ВНЗ; професійну самосвідомість як систему уявлень про значимість професії. За таких умов самосвідомість вибудовується як професійна самооцінка – ретроспективна (Я як професіонал вчора), актуальна (Я як професіонал сьогодні), потенційна (Я як професіонал завтра), ідеальна (Я як професіонал у майбутньому); цілісне позитивне самооцінювання, визначення своїх досягнень, перспектив, які спричинюють розвиток позитивної Я-концепції. Тому у кваліфікованого працівника з даним рівнем самосвідомості підвищується впевненість у собі, задоволення від обраної професії, зростає спрямованість до самореалізації. На зміст і якісні характеристики професійної самосвідомості соціального працівника регулятивно впливають індивідуально-особистісні властивості, соціально-психологічні умови діяльності, функціональні обов'язки, професійно-психологічне зорієнтування та мотивація діяльності. Отже, дана модель буде переростати в індивідуальну акмеограму,

сприяючи розвитку професіоналізму за допомогою механізму рефлексії особливостей власного психічного простору та ставлення до Я. Адже усвідомлення себе як креативного спеціаліста спричинює внутрішню узгодженість, цілісність, стійкість у складних життєвих умовах, а відчуття індивідуальності та неповторності підтримується єдністю досвіду з минулого, переживаннями теперішнього і надіями на майбутнє, неперервність яких породжує його гармонійну Я-концепцію.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская, К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. – М. : Наука, 1980. – 335 с.
2. Василец, М.В. Структурный анализ профессиональной Я-концепции студентов-менеджеров / М.В. Василец. – М. : МОСУ, 2003. – 37 с.
3. Деркач, А.А. Акмеология / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин. – СПб. : Питер, 2003. – 256 с.
4. Динамика ценности в социальной работе / Под ред. С. Шадлоу. – Амстердам – Киев, 1996. – 206 с.
5. Белинская, А.Б. Основы социальной работы : учеб. пособие / А.Б. Белинская. – М., 2001. – 228 с.
6. Капська, А.Й. Соціальна робота : навчальний посібник / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.

7. Клушина, Н.П. Организация практики студентов по социальной работе / Н.П. Клушина, В.С. Ткаченко. – М. : Владос, 2004. – 127 с.

8. Лукашевич, М.П. Соціальна робота в Україні : теоретико-методичні засади / М.П. Лукашевич, І.І. Мигович, І.М. Пінчук. – К., 2001. – 257 с.

9. Новейший философский словарь – 3-е изд., исправл. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.

10. Павленок, П.Д. Введение в профессию “Социальная работа” : курс лекций / П.Д. Павленок. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 174 с.

11. Петренко, В.Ф. Психосемантика сознания / В.Ф. Петренко. – М. : МГУ, 1988. – 208 с.

12. Петрова, С.М. Я-концепция личности в структуре образования и отношений / С.М. Петрова / Психология и практика. – Т. 4. – Вып. 1. – Ярославль, 1998. – С. 138-139.

13. Платов, К.К. Структура и развитие личности / К.К. Платов. – М. : Наука, 1986. – 255 с.

14. Савчин, М.В. Предмет психологічного аналізу проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості / М.В. Савчин // Особистість у розбудові відкритого демократичного суспільства в Україні : збірник матеріалів Другої міжнародної науково-практичної конференції. – Дрогобич : Коло, 2005. – С. 87-105.

15. Фирсов, М.В. Теория социальной работы : учебное пособие / М.В. Фирсов, Е.Г. Студенова. – М. : ВЛПДОС, 2001. – 432 с.

16. Холстова, Е.И. Профессионализм и духовно-нравственный портрет социального работника / Е.И. Холстова. – М., 1993. – 286 с.